

Софийски университет "Св. Климент Охридски"

Юридически факултет

Катедра "Международно право и международни отношения"

Владимир Огнянов Бабанов

Докторант редовна форма на обучение

"Американското глобално лидерство в прехода към многополюсен свят"

Автореферат

*На дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен
"доктор"*

По професионално направление 3.6 Право

(Международно право и международни отношения)

Научен ръководител:

Проф. д-р Пламен Пантев

София, 2014 г.

Дисертационния труд е обсъден и насочен за публична защита на заседание на катедра Международно право и международни отношения към Юридическия факултет на СУ “Св. Климент Охридски” от 05.11.2014 г. и със заповед на ректора РД 38-595/20.11.2014 г. е насочен за защита пред жури в състав:

Вътрешни членове:

1. Проф. д-р Пламен Пантев
2. Проф. д-р Николай Натов

Резервен: Доц. д-р Атанас Семов

Външни членове:

3. Проф. д-р Георги Стефанов
4. Проф. д-р Александър Рангелов
5. Проф. д-р Ирена Илиева

Резервен: Проф. д-р. Александър Драгиев

Публичната защита ще се състои на 11 февруари 2015 г. в зала 2 в сградата на Ректората от 14:00 часа.

Материалите за защитата са публикувани на официалния сайт на СУ “Св. Климент Охридски” и са на разположение на заинтересовани в Деканата на Юридическия факултет.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Елементи на дисертационния труд

1. Проблематика и предмет на изследването
2. Актуална валидност на дисертацията
3. Изследователски цели и задачи
4. Методологически подход
5. Принос и новост на дисертационния труд
6. Практическа насоченост на изследването
7. Структурни характеристики

II. Съдържание на дисертацията

III. Публикации по проблематиката на труда

I. Елементи на дисертационния труд

1. Проблематика и предмет на изследването

Въпросът за структурата на международната система и йерархичната подредба на субектите в нея е основен проблем в науката за международните отношения. Множеството научни школи в тази област акцентират върху решаващата важност на силата, макар върху нейните различни измерения и в различна степен, за да обяснят развитието на системата.

Настоящият дисертационен труд се концентрира върху проблема за структурата на системата и позицията на основната сила в нея- Америка. Независимо дали е прибързано или не- упадъкът на еднополюсният модел и замяната му с многополюсен неразривно се свързва с американската позиция в света. Ето защо в стремежа да се даде отговор за бъдещето на системата трябва да се обърне внимание на действията и характера на САЩ като единствената суперсила към момента. Предметът на изследването е американското лидерство, неговите измерения, проявления и характеристики, тъй като от 1989 г. насам американското превъзходство над другите субекти е признат факт, както и съществуването на еднополюсен структурен модел.

Предмет на изследването са също така естеството на средата за международните отношения, която се е променила драстично в следствие на глобализацията. Отношенията между Великите сили на нашето съвремие също заема своето място като изключително значим фактор, показващ йерархичната подредба между тях.

2. Актуална валидност на дисертацията

Убеждението, че Америка е в упадък, както и че еднополюсният модел е на път да претърпи своя край, което ще доведе до залез и на Запада, се е превърнало в устойчива концепция за част от научната общност, медиите и обществото. Това е така основно поради три основни причини- икономическата криза, връхлетяла САЩ през 2007-2008 г., двете продължителни войни от миналото десетилетие, както и

безспорният факт от “възхода на другите”, получил своят събирателен образ в абревиатурата БРИКС.

Наред с това в системата съществуват редица хаотични процеси, които създават трудности пред националните държави и намаляват способността им да контролират събитията на международната сцена. Неправителствени организации, социални процеси, технологичният бум и други фактори създават безпрецедентна съгъстеност на събитията в света, променяйки средата на международните отношения по непознат начин. Отчитайки новите реалности, разработката прави опит за актуален и задълбочен поглед именно върху онези фактори, които създават впечатлението за упадък на САЩ и Запада и тенденцията към многополюсност.

Актуалността на научния труд се състои в това, че прави опит да анализира подробно и критично вероятността тези фактори да индикират края на американския еднополюсен ред. Важно е да се разбере дали американското лидерство ще продължи, защото, ако САЩ действително са в упадък, то еднополюсният модел ще рухне, а историята на международните отношения почти не познава смяна на международен ред по мирен път. Краят на “американския свят” съвсем не би означавал навлизане в мирен международен строй, защото новите сили, които ще доминират в света вероятно няма да споделят принципите за отворена глобална икономика, демократични принципи и върховенство на закона.

За България проблемът е актуален, защото страната е съюзник на САЩ в НАТО, част е от ЕС, който е основан с решаващи усилия от страна на Вашингтон. Нещо повече- САЩ стоят зад принципи, облагодетелстващи малки държави като България, които гравитират около този център на сила, за да създадат по-добри шансове за своето оцеляване в системата. Край на американското лидерство ще означава усложнена и значително по-рискова външнополитическа обстановка за България.

3. Изследователски цели и задачи

Целта на изследването е да търси отговор на въпроса “дали основната суперсила САЩ е наистина на път да изгуби този статут и дали като следствие еднополюсният

модел ще бъде заменен с многополюсен”. Задачите, които са поставени в хода на разработката са:

- да се анализират сравнително двете основни школи в международните отношения- тези на либерализма и политическият реализъм, поради нуждата да се използват техните инструменти за обяснение на противоположни процеси, протичащи едновременно в международната система- силна интеграция и глобализация на фона на продължаващи войни, силово противопоставяне, тероризъм и сепаратизъм.
- да се опишат основните тенденции в света след падането на Берлинската стена до днес, отчитайки изменението на американската позиция в света през този период.
- да се анализира полярността в съвременния свят- какво значи полюс в контекста на еднополюсен ред с една суперсила.
- да се обърне внимание на особеностите на кандидатите за полюси в еднополюсния свят и да се анализира шансът им да се превърнат в самостоятелни центрове на сила, равностойни на САЩ.
- да се отбележи ролята на четири основни недържавни субекти, които оказват влияние върху международната система и оспорват държавния монопол върху силата в ерата на глобализацията- мултинационални корпорации, частни военни компании, терористични организации, кредитни рейтингови агенции.
- да се изведе характеристика на международната система с основни процеси и тенденции, които влияят на бъдещото ѝ развитие в най-голяма степен.
- да се проследят историческите особености на американското развитие и позициониране в света, за да се търсят мотивите зад поведението на САЩ в международната система в опит да се прогнозира бъдещото поведение на този субект.
- да се очертаят американските предимства, които са в основата на американското лидерство.
- да се обясни защо американският дълг не е непосредствена заплаха пред икономическата сигурност на САЩ, както и да се посочат американските планове за продължаване на военното превъзходство по море, суша и въздух, както и в киберпространството.

- да се отбележи геополитическото изражение на американското превъзходство в трите най-важни региона за международната сигурност- Европа, Близкия изток и Източна Азия.
- да се обобщи естеството на американското лидерство и неговото бъдеще.
- да се постави българската външна политика в контекста на американското превъзходство от 1989 г. насам и да се очертаят допирните точки между София и Вашингтон
- да се посочат някои вътрешнополитически недостатъци на България, които й пречат да се интегрира по-ефективно в “американския свят”.
- да се изведат икономическите отношения с другите претенденти като благоприятна опция за София, но не и като алтернатива на интеграцията в ЕС и НАТО.
- да се направят препоръки за по-ефективна българска външна политика в контекста на продължаващо американско лидерство в международната система.
- да се синтезира генерално заключение за общото състояние на системата и нейното бъдеще.

4. Методологически подход

В хода на разработката са използвани няколко основни метода, като първият от тях, приложен в първа глава е теоретичният подход, основаващ се на силните страни на двете основни теоретични школи в международните отношения- политическия реализъм и либерализма. Двете имат своите предимства, като според автора, тази на либерализма е значително по-подходяща, когато се анализират процеси, протичащи с бърза динамика и водещи до интеграция между субектите. Тази школа акцентира върху “меката сила”- фактор, убягващ на теорията на политическия реализъм, който от своя страна е по-подходящ за анализ на силовите взаимоотношения в международните отношения. Военната сила остава най-значимият фактор за определяне на йерархията в системата, което прави политическия реализъм актуален, също както либерализма, защото в днешният свят съществуват процеси, които нито една от двете теории не

може да обясни самостоятелно. Следователно необходимостта от двете е отбелязана в това изследване.

Втори основен метод, който е използван е статистическият анализ в комбинация със сравнителния метод. Приложени са множество данни, които да илюстрират американското лидерство в света, а чрез сравнителния метод се прецизира мястото на всеки един от водещите субекти в най-важните показатели- военното, икономическото и научно-техническото им състояние. Цифрите са използвани, за да аргументират тезата за продължаващото американско лидерство, като е изразен скептицизъм по отношение на механичното екстраполиране на някои тенденции, като китайският възход например.

Геополитическият анализ е силно застъпен във втора глава, за да очертае практическото изражение на силовата йерархия. Подходът е нужен, за да подчертае важността на геополитическата подредба в света, като този фактор е обявен за “индикаторът”, според който се съди за промяна на международния ред. Геополитическата експанзия на Америка е неоспорим факт, който принуждава останалите субекти в света, които не са съюзници на САЩ, да заемат дефанзивна геополитическа позиция спрямо американското глобално присъствие. Геополитическият анализ илюстрира как Вашингтон упражнява своето превъзходство в най-важните региони- Европа, Източна Азия и Близкия изток.

Историческият анализ е важен елемент от дисертацията, тъй като там се крие ключът към разбиране на американския светоглед и поведение на международната сцена. Още в най-ранните етапи от създаването на американската държава е аргументирана необходимостта от експанзия в името на запазване на свободата- това е един от най-устойчивите принципи, които САЩ са възприели.

5. Принос и новост на дисертационния труд

След 2008 г. част от научната мисъл е приела сценария за “упадък” на САЩ и края на еднополюсния ред като факт. Настоящата дисертация изразява становище, противоположно на възприетото от учени, политици и масови медии, а именно че твърдението за края на американския ред напомня изключително много за “края на историята” на Фукуяма, но с обратен знак. Процесите, подхранили течението в науката

за международните отношения, приемащо САЩ като държава в регрес са всъщност три- двете войни от миналото десетилетие в Ирак и Афганистан, икономическата криза от 2007-2008 г., както и възходът на другите.

Отражението на тези три процеса е анализирано в дисертацията, като се оказва, че ситуацията на Америка в момента не е уникална и съществуват нейни исторически аналози. В хода на дисертацията е подчертано, че автоматическото поставяне на страните от БРИКС под общ знаменател като хомогенно тяло в международните отношения е изключително погрешно. Масова тенденция е да се посочват тези страни и да се очаква промяна на международния ред именно от тази посока- настоящата дисертация опровергава този клиширан подход. Обърнат е критичен поглед към възхода на другите, който мнозина пропускат да възприемат, че няма да продължи безпроблемно и че дори ще приключи. Разглеждането на отношенията между големите центрове на сила в “американския свят”, чийто характеристики са все още налице, е сравнително неизследвана област, а съществуващите опити в голямата си част се позовават на праволинейни подходи, според които Китай ще заеме мястото на САЩ като глобален лидер.

Изказан извод посочва, че многополюсният ред не означава по-добър баланс и наличие на диалог между страните, а дори напротив. Друго широко разпространено мнение, което буди съмнение е, че ако САЩ загубят статута на единствена суперсила и други сили спечелят по-голямо влияние, международната система ще навлезе в период на хармония и разбирателство. Това няма да се случи поради естеството на международните отношения и поведението на субектите, действащи в името на своя интерес.

Дисертационният труд показва всъщност колко зависими са останалите субекти от САЩ за тяхната икономическа сигурност, както и ролята на Америка за запазване на глобалния мир чрез липса на директен сблъсък между големи сили. Направен е опит да се обясни, че колебанието на съответна администрация в Белия дом не бива да бъде обърквана със слабост или неспособност Америка да защити своите задгранични интереси. Това би довело до опасно подценяване на баланса на силите в международните отношения към момента.

Разработката илюстрира свой подход към анализиране на важни процеси и фактори в международните отношения, чието по-нататъшно изследване и наблюдение

ще даде отговор за бъдещето на системата, в която американското лидерство е налице, но при тенденция на възникване на няколко регионални сили.

6. Практическа насоченост на изследването

Изследването може да послужи като основа на бъдещи разработки, занимаващи се с отношенията между центровете на сила в международните отношения, с американската позиция в света или с еволюцията на международната система. Дисертацията третира проблематика, която ще остане актуална поне за няколко десетилетия в бъдещето, а развитието на международната система остава винаги актуален въпрос.

Резултатите, изведени в дисертацията целят да предоставят по-ясен ориентир в световните събития както за изследователи, така и за лица, занимаващи се с външна политика. За България въпросът за структурния характер на международната система е жизнено важен, тъй като е малка държава, принудена да гравитира в сферата на влияние на една или друга голяма сила. Устойчивостта на настоящият международен ред би гарантирал правилността на взетото решение за присъединяване в ЕС и НАТО, но също така България трябва да прояви по-голямо разбиране за световните процеси, за да намери пълноценно мястото си в “американския свят” и да гарантира своето оцеляване в дългосрочен план. Това е възможно чрез утвърждаване на настоящия избор и превръщането му в естествена насока на развитие за следващите поколения политици т.е. бъдещето на страната е свързано с окончателното ѝ превръщане в част от Запада, независимо от предизвикателствата.

Пред България на практика няма алтернатива и опознаването на партньорите от ЕС и основният поддръжник на НАТО и единствена суперсила към момента- САЩ, е от основно значение за намирането на ефективен интеграционен подход. Настоящият труд помага да се разбере именно това, като са изведени основни принципи на българската външната политика, които да доближат позицията ѝ с тази на Америка и да превърнат в България в надежден и желан партньор. Това се налага, тъй като страната не разполага с твърда военна сила, чрез която да отстоява своите интереси

самостоятелно. Това, с което България разполага е позиция на устойчиви принципи- върховенство на закона, защита на човешките права, развитие на добросъседски отношения, защита на демокрацията- принципи, зад които стоят Америка и Запада заедно с военната си сила. Това е начин България да използва своята “мека сила” не само за себе си, но и в опит да постигне мир в комплексния регион на Балканския полуостров. Изведени са подходи, чрез които България да извлече повече от настоящия ред и да съдейства за неговата устойчивост, защото съществуването ѝ в сегашния вид зависи от него. Без съществуване на НАТО и стабилен ЕС реалностите в света биха били твърде различни, а дилемите пред България- твърде застрашителни. Тази дисертация цели да подпомогне изпълнителите на българската външна политика да разберат това.

7. Структурни характеристики

Обемът на труда е 176 страници, в които не се включват заглавната страница, съдържанието, абривиатурите, както и библиографията. Бележките под линия са 248, които препращат към 52 книги на английски език, 16 на български, 26 официални документи на английски език, 4 на български, както и 73 интернет източници на английски и български език. В библиографията са изведени 19 допълнителни заглавия на английски език, които не са цитирани, но са спомогнали за достигане на направени изводи и/или служат в подкрепа на направени твърдения.

Дисертацията е структурирана в последователност увод, изложение в три глави- първа глава, втора глава, трета глава, като завършва със заключение. Търсена е градивна последователност спрямо разглежданите проблеми, за да се осигури плавен преход между отделните части.

II. Съдържание на дисертацията

Увод

Уводът поставя актуалният въпрос за структурата на международната система и американското лидерство в нея при възход на други сили. Поставен е проблемът за качествено изменение на средата на международните отношения и е очертана цялостната проблематика на изследването. В увода са изведени тезата на дисертацията, както целите и методите, чрез които да бъде аргументирана. Уводът очертава същностните събития, довели до предположението, че международната структура е поела към промяна- вероятно многополюсна, като релевантността на този вариант е разглеждан в хода на дисертацията.

ПЪРВА ГЛАВА- Преход на системата на международните отношения

1. Подходът

За анализа на измененията в международната система е нужен теоретичен подход, изведен от теоретичните школи на науката за международните отношения. Най-популярните сред тях са всъщност взаимни контрапункти, но едновременно с това се оказват еднакво актуални в сегашното състояние на системата. Обосноваването на международните отношения като предимно силови взаимодействия между субектите е основната отправна точка пред школата на политическия реализъм, докато международният диалог, сътрудничество, интеграция и стремеж за управление на стихийните процеси в средата са изведени от школата на либерализма. В съвременния свят се наблюдават едновременно силови процеси, поставящи субектите в йерархична подредба и минимизиращи ролята на международното право, едновременно с процеси на глобализация, интеграция и повишен международен диалог в международни организации, опиращи се на международното право. Това означава, че двете теоретични школи са недостатъчни сами по себе си да обяснят процесите в международната среда, но възприемането на интегриран подход към проблематиката дава значително по-добри шансове за нейния анализ. Изведените предимства на политическия реализъм са използвани за да се обяснят силовите отношения между субектите, като тези отношения претърпяват сравнително бавно изменение, докато либерализма предоставя инструменти за обяснение на динамични промени, каквито несъмнено се случват в съвременния свят. “Подходът” очертава сравнение между двете

школи, за да се използват техните инструменти за анализ и защита на тезата на дисертационния труд.

2. Преходът

Проследеният период е от 1989 г. до днес, когато динамиката в системата бе ускорена, а американската позиция на единствена суперсила бе в резултат на разпада на СССР. САЩ направи опит за установяване на “нов световен ред”, базиран на международното право, вместо на силата, тъй като през 90-те години на миналия век американската дипломация пое ръководна роля в международни организации, които бяха предпочитаното средство за решаване на различни кризи. Множество мисии на ООН бяха ръководени от САЩ, а многостранният подход в международната система бе демонстриран и чрез няколко мисии на НАТО, отново водени от Америка. През този период икономиката на САЩ отбеляза сериозен ръст, а глобализацията и отворената световна търговия заложиха основата за възхода на други сили- Китай, Индия, Бразилия, Русия, Турция, Южна Корея и други. 90-те години бяха период, в който доминираха принципите на либерализма, но събития като тези в Сомалия и Руанда бяха ранен индикатор за подценяване на аргумента на силата. Американското лидерство бе безспорен факт, но събитието, маркирало завръщането на реализма и превръщането на Америка в страна във война, бе терористичната атака от 11-ти септември.

Американската свръхреакция срещу асиметрична заплаха, както и лишената от аргументи инвазия в Ирак, поставиха САЩ в позиция на изтощително отделяне на ресурси в период, когато други държави, особено Китай, навлизат в период на възход. Освен до подкопаване на лидерската позиция на САЩ и загубата на “мека сила”, двете войни в Афганистан и Ирак допринесоха за мащабната икономическа криза от 2007-2008 г., чийто последици върху света продължават. В опит да смекчи последиците от кризата, правителството на САЩ натрупа сериозен дълг, като значителна част от него бе акумулиран поради вътрешни реформи, основно в здравеопазването. На този фон се заговори за БРИКС като устойчива алтернатива на американската доминация в света и създаването на многополюсен международен ред. Така “Преходът” очертава пътят от безспорното американско лидерство в либерален ред през 90-те години, до 11-ти септември и свръхреакцията на Вашингтон, през икономическата криза от 2008 г. и саморазрушеният образ на всепризнат глобален лидер до възходът на БРИКС и

поставянето на въпроса за многополюсното бъдеще на международната система. В хода на дисертацията, обаче, изводите за края на американското лидерство са подложени на критика.

3. Поляритета в съвременния свят

Дефиницията за “полюс” в международните отношения е била различна през историята, като днешната ситуация не прави изключение. Съществуването на полюс в международните отношения е обвързано с притежаване на значителна военна мощ, но днес недържавни играчи оспорват държавния монопол върху силата и се съревновават с държавите за влияние в системата. Независимо кое определение за полюс се използва, стандартът, който САЩ налагат за център на сила в системата е непостижим за останалите субекти към момента. Възходът на тези страни съдържа потенциал за повлиятелна тяхна позиция в системата, но внимателният поглед върху всяка от нововъзникващите сили разкрива сериозни недостатъци, които вероятно ще им попречат да достигнат до изравнена позиция със САЩ. Доста съмнителна е възможността отделните нововъзникващи сили да играят стабилизираща роля в света, особено Русия и донякъде Китай.

3.1 Китай

Китай е един от нововъзникващите центрове на сила, който поставя американското лидерство в света под натиск. Обемът на китайската икономика отбелязва значителен растеж през последните десетилетия, а армията на страната претърпява мащабна модернизация. Въпреки това, Китай остава неспособен да разгръща способности далеч отвъд своите граници, икономическият му растеж вече се забавя, а вътрешните проблеми пред КНР за изключително разнообразни - от екологични проблеми до тероризъм и нарастващо желание за свобода на увеличаващата се средна класа. Китай е заобиколен от съседи, с които има дългогодишни териториални спорове, а някои от тях - Япония и Индия, възприемат КНР като конкурент. Американското присъствие в региона е използвано от съседите на Китай за да контрабалансира срещу нарастващата му мощ. Предизвикателствата пред Китай са твърде големи, за да се очаква безпрепятствен възход до статут по-голям от този на регионална сила.

3.2 Япония

Подценявана поради самоналожената изолация, Япония представлява велика сила с голям потенциал за влияние далеч извън региона на Източна Азия. Военен съюзник на САЩ и техен основен търговски партньор, изборът пред Токио не е особено голям на фона на набирацият скорост Китай. Япония среща сериозни икономически дилеми, чието решаване ще бъде определящо за бъдещето на страната, а обвързаността с Америка е сред основните насоки на външната ѝ политика. Япония колебливо търси начин да изостави своята пасивност и да заиграе самостоятелна роля на международната сцена. Това е сериозен въпрос между Вашингтон и Токио, тъй като САЩ желаят по-активна Япония, която да сподели отговорностите за съдържането на Китай, но също така желаят Япония, която да не се отдалечи прекалено от американската позиция за региона и света. Япония преживява поредната трансформация в своята история, като са налице значими предпоставки за активизиране на страната на международната сцена.

3.3 Индия

Очакването Индия да се превърне в сериозен глобален играч все още не може да намери своето фактическо изражение, като страната остава в сянката на възходящ Китай. Опитите на Ню Делхи да запази независима и балансирана външна политика са поставени пред все по-голям натиск от страна на нейни съседи. Това се оказва дори непосилно, като Индия е принудена да потърси сближаване със САЩ, въпреки желанието ѝ да поддържа балансирани отношения с Русия, както и да се стреми към равнопоставени отношения с Китай. С няколко териториални спорове, с растяща, но неконкурентноспособна икономика, със значително по-слаба армия от китайската и с множество вътрешни проблеми, Индия все повече се превръща в част от американското уравнение за балансът на силите в Източна Азия, въпреки статута ѝ на наблюдател в Шанхайската организация за сътрудничество. Натискът върху Индия е твърде голям, за да успее да остане неутрален фактор, а страната не е достатъчно силна, за да се утвърди като самостоятелен балансиращ играч в световната политика.

3.4 Русия

От повече от десетилетие насам Русия демонстрира стремеж за системно противопоставяне на американския ред. По важни проблеми за световната сигурност като Сирия, Северна Корея и доскоро Иран, Москва заема позиция, която не спомага за решаване на проблемите. Русия често използва силови методи, за да окаже натиск

върху свои съседи, а желанието на Москва да създаде Евразийски съюз е на път да се провали заради нежеланието на Украйна да се включи в него и руската реакция от това. Разминаването между амбициите на руския елит и реалните способности на страната отреждат на Русия роля на деструктивен фактор, плашещ своите съседи, а нейната икономика разчита до голяма степен на продажбата на енергийни източници на Европа, Китай и Япония. Политическият елит на Русия вероятно тълкува днешните събития като успехи и то в краткосрочен план, но в дългосрочен изборът пред страната се стеснява значително.

3.5 Европейски съюз

Най-сложното интеграционно образувание, ЕС се стреми към статут на глобален играч, но липсата на единство и собствени военни способности затрудняват постигането му. ЕС е изправен пред редица дилеми, някои от тях от екзистенциален характер- въпросът за бъдещето на еврото, енергийната сигурност, отношенията със САЩ и определението за “Запад”. Позициите между ЕС и САЩ не са толкова идентични както през Студената война, но европейците продължават да разчитат на Америка за поддържането на НАТО. Твърде тромавите процедури за вземане на решение между 28 страни в състава на ЕС водят до разногласия, а липсата на ясно виждане как трябва да изглежда съюза в глобализирания свят и каква роля да играе в него се явяват сериозни пречки пред глобалните амбиции на Брюксел.

3.6 Бразилия

Бразилия разширява своето икономическо влияние в Западното полукълбо-регион исторически доминиран от САЩ. Отдалечеността на Бразилия от горещите геополитически спорове по света я превръща в играч, който може да разчита на своята “мека сила” за изграждане на образ на силен партньор за други субекти- главно в икономически аспект. Икономическият възход на Бразилия е силно обвързан със САЩ не само като търговски партньор, но и като източник на чужди инвестиции. Военните способности на Бразилия не могат да извършват самостоятелни задгранични мисии, а страната няма амбиция да конкурира Америка в икономически или военен аспект. Желанието на Бразилия за постоянно място в Съветът за сигурност на ООН остава непроменено, но нейният възход не застрашава статуквото в международната система.

4. Новите играчи

Пряко следствие от глобализацията и недържавни по своя характер, много от новите субекти оказват все по-голямо влияние върху събитията в международната система и дори някои от тях оспорват държавния монопол върху силата. Те притежават свои специфични интереси и използват различни похвати за целите си. Умноженият им брой и разнообразият им характер ги превръща във важен фактор в световната политика. Сред многообразието на недържавните субекти, настоящият труд извежда четири, чийто роли са важни, но често противоречиви и дори деструктивни.

4.1 Мултинационални корпорации (МНК)

Тези субекти на международните отношения извършват дейност с цел печалба, което е водещ принцип в тяхното поведение и често дейността им е изключително спорна. Контролиращи значителни финансови ресурси и материални блага, влиянието на най-големите от тях се простира в глобален мащаб и принуждава правителства и организации да съобразяват своите решения с интересите на МНК. Често тези субекти участват в изборните процеси в различни държави чрез финансиране на предизборни кампании, както и със сдобиване с лобита в националните парламенти, което води до благоприятни законодателни инициативи за МНК. Разнообразни по своя характер, много от тях са критикувани от обществата по света, но продължаващият процес на глобализацията загатва за разширяване на тяхното влияние в международната система.

4.2 Частни военни компании

Обгърнат в тайнственост недържавен субект, за частните военни компании се знае твърде малко, а липсата на регулаторна рамка в международното право ги превръща в почти неконтролируем фактор. Те играят роля в почти всяка конфликтна точка по света, като основно извършват охрана на обекти и важни персони, разузнаване и предоставяне на логистика, както и участват в преки бойни действия. Водени са от стремеж за печалба, което ги превръща в удобно средство за всички с достатъчно средства, за да си позволят техните услуги, независимо дали се касае за диктаторски режими, партизански лидери и други. Регулирането на сектора чрез международното право е от значение, но засега ролята на тези субекти остава спорна.

4.3 Терористични организации

Без да представляват ново явление в международните отношения, терористичните организации привлякоха внимание към себе си поради нарасналата им

способност да нанасят големи поражения върху обществата. Асиметричният подход, който използват, ги прави изключително неудобен и непредсказуем противник на държави, организации и общества. Тяхната дейност може да промени политическата обстановка в дадена страна, да предизвика социален хаос или да отклони значителни ресурси от държавния сектор за сигурност. Заплахите, които терористичните организации носят за световния мир се умножават, поради вероятността от попадане на оръжия за масово поразяване в ръцете на терористи. Държавите ще продължат да се борят с тях, но присъствието им в глобалния живот ще бъде вероятно перманентно.

4.4 Кредитни рейтингови агенции

Тяхното въздействие върху икономиките на държавните субекти е мащабно. Техните оценки се отразяват върху международните пазари и имат потенциал да нанесат сериозни поражения върху стопанския живот в света. Икономическата криза прави оценките на тези агенции още по-опасни, тъй като техните анализи всяват нестабилност на фона на крехкото възстановяване от кризата през 2008 г. Обвинявани са в спекулативни действия, защото големите рейтингови агенции поставят най-високи оценки на “Енрон” и “Лиман Бродърс” дни преди техните фалити. Тези субекти в системата са поредните с потенциално дестабилизиращ характер.

5. Обобщение

В обобщението са направени изводи относно състоянието на системата, нейното развитие от 1989 г. насам, американската роля в нея и способността на останалите държавни субекти да се превърнат в полюси, съизмерими със САЩ в среда с разнообразни недържавни субекти. Основните **изводи** са:

- Наличие на еднополюсна структура с тенденция към възникване на нови сили
- Възникване на глобална капиталистическа система
- Засилено влияние на недържавни субекти
- Силна взаимозависимост между субектите на международните отношения
- Скоростна технологична революция при силен глобализационен процес
- Умножаващи се заплахи за международната сигурност
- Увеличаване на хаоса в системата

От направения системен анализ в първа глава заключението е, че има предпоставки за промяна на икономическият ред в света- Китай вероятно ще се утвърди като първа по обем икономика в близко бъдеще, но качеството ѝ ще остане далеч зад това на американската или пък японската икономика. Налице са качествени изменения в системата на международните отношения, но структурни промени все още не се забелязват- САЩ остават единствената суперсила.

ВТОРА ГЛАВА- Американското глобално лидерство- характеристики

1. Исторически стъпки на американския възход

Историческият поглед към американската история е необходим, защото Америка е основана на принципи, които са залегнали дълбоко в нейната същност и до голяма степен те влияят върху нейното поведение в света. Бащите основатели полагат основи, които са устойчиви и до днес, като най-важната от тях е тезата на Джеймс Мадисън в есе номер 10 от “Федералистът”, където е защитена тезата, че демокрацията и свободата не противоречат на експанзията и акумулирането на сила и че за да има свобода и демокрация, разширението и мощта са задължително условие. Веднага след създаването си, САЩ започват териториална експанзия, слагайки ръка върху ресурсите на огромна част от Северна Америка. В продължение на следващите векове, Америка води множество войни, включително две световни, въввлечена е в глобална надпревара със СССР и излиза победител със статут на единствена суперсила. Историческият поглед ни помага в опита да разберем движещите мотиви зад американските действия и как страната се изкачва до положението на най-влиятелната и мощна държава днес.

2. Основата на американското лидерство

Съединените щати се намират в центъра на мрежа от военно-икономически съюзи, обвързващи ги с около 50 държави по света. САЩ са най-големият вносител на стоки в света и трети по големина износител, което ги превръща в незаобиколим и важен партньор за почти всяка нация. Членството в НАФТА и допълнителни дванадесет двустранни споразумения за свободна търговия дават достъп до огромен пазар за американските стоки и обратно, като САЩ и ЕС са на път да подпишат ново

споразумение, превръщайки двете страни на Атлантика в зона на свободна търговия. Военните съюзи НАТО, АНЗЮС, двустранните споразумения за сигурност с Япония, Южна Корея, Филипините и редица други продължават да съществуват и да служат като база за американското военно присъствие по света. Световната търговия е зависима от способността на САЩ да поддържат отворени морските и въздушни пътища, по които се извършва стокообмена. Доларът остава резервна валута и разменно средство в търговията с енергийни ресурси, а позицията на Вашингтон в МВФ и Световната банка остава водеща.

Твърдата и меката сила се съчетават в умението на САЩ да ръководят многостранни международни усилия. Икономиката на Америка, която е най-голяма в света, е в основата на американското лидерство, но освен обема, икономиката ѝ се нарежда на 5-то място в света по степен на иновативност, докато Китай заема 35-та позиция, а Русия- 62-ра.¹ Макар средното образование в САЩ никога да не се е славело с особени постижения, от стоте най-добри университети в света 47 са американски.² Тези обстоятелства превръщат Америка в желан партньор и притегателен център за водещата научна мисъл по света.

Поради високата обвързаност между субектите, икономическите проблеми на САЩ се оказват не само техни като пред страната стои за решаване въпроса с бюджетния дефицит и натрупания дълг. Бюджетният дефицит на Америка вече е свален до около \$500 милиарда за 2014 г. в сравнение с \$1.4 трилиона през 2009 г., като тенденцията на спад ще продължи и през 2015 г.³ Дългът на САЩ, около \$17.5 трилиона към април 2014 г., няма да се окаже непосредствена заплаха за икономическата им сигурност, колкото и парадоксално да звучи. Дългът се дели основно на две части- вътрешноправителствен и публичен дълг, като първата категория, около \$5 трилиона, се дължи от американски департаменти, агенции и служби помежду си. Публичният дълг се дели на допълнителни две части- външен и вътрешен. Външната част от дълга- малко под \$6 трилиона е всъщност по-малка сума,

---

¹ Global Innovation Index Ranking 2013”, Cornell University, INSEAD. WIPO. 2013, <http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2013#pdfopener>

² Сп. “Times Higher Education”- World University Ranking 2012-2013, <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2012-13/world-ranking>

³ www.cbo.gov, Congress of the United States, Congressional Budget Office, “The Budget and Economic Outlook: 2014 to 2024”, February 2014, данни от стр. 1, Summary

отколкото външни субекти дължат на САЩ- близо \$8 трилиона.⁴ Средната годишна сума, която Америка изплаща като дълг и лихви по него възлиза на около \$400-450 милиарда, което възлиза на около 2.2%- 2.5% от БВП на САЩ. Поради фактът, че американския дълг е в собствена валута Америка разполага с множество инструменти за намиране на решение- инфлация и икономически растеж ще редуцират дълга на САЩ. В средносрочен план икономическите препятствия пред Вашингтон изглеждат напълно решими.

В измерението на военната сила Америка продължава да има превъзходство по въздух, море и суша- страната разполага с над 666 военни бази и съоръжения по света, като бюджетът за отбрана е по-голям от този на следващите над 10 държави взети заедно. Високотехнологичните разработки на самолетноносачи от ново поколение- клас “Джералд Форд”, подводници от клас “Вирджиния”, наличния изстребител Ф-22 “Раптър” и разработвания Ф-35 “Лайтнинг”, както и изграждането на системата “Егида” в Европа, осигуряват на САЩ предимство пред въоръжените сили на останалите субекти. Усилията на Вашингтон се простират и в киберпространството, където възможностите за асиметрични подходи към сигурността са изключително многобройни. Известните случаи дотук показват американска офанзивна тактика в киберпространството. Твърдата и меката сила са два неделими елемента от американската мощ, но геополитическият анализ е индикаторът за ефективността на нейното прилагане.

3. Регионалната политика на САЩ

3.1 Източна Азия

Източна Азия е регионът, който повдига най-сериозни въпроси за промяната на международната система. Характерно за района е бързият икономически растеж на множество страни, наличието на сериозни междудържавни противоречия, правещи средата изключително нестабилна. Над всичко се откроява възходът на Китай, който все по-уверено търси новото си място в Азия. Там съществува огромно струпване на ядрени сили- Русия, Китай, САЩ, Индия, а към тях трябва да се добави и Северна Корея, която вече извърши успешни ядрени опити, въпреки малкия им мащаб.

---

⁴ www.treasury.gov, U.S. Department of the Treasury, USA, Federal Reserve Bank of New York, Board of Governors of the Federal Reserve System, “Report on U.S. Portfolio Holdings of Foreign Securities as of December 31st 2012”, стр. 3, Table 1 October 2013, <http://www.treasury.gov/resource-center/data-chart-center/tic/Documents/shc2012r.pdf>

Големият брой страни се намират в сложна геополитическа обстановка, в която американското присъствие играе съдържаща и балансираща роля. Основните проблеми, освен териториалните спорове, са ядрената програма на Северна Корея, Тайванският въпрос, както и енергийната сигурност на страните в Източна Азия, за които поддръжане на висок темп на икономическо развитие е жизнено важно.

Тайванският въпрос представлява сериозна въпросителна за глобалния мир, тъй като Китай показва изключителна непримиримост със статуквото и дори съществува китайски нормативен акт, даващ право на Пекин да използва директно сила в случай, че Тайван обяви независимост- “Анти-отцепнически закон”, чл. 8. От друга страна обаче Америка също е подкрепила отношенията си с Тайван чрез “Акт за отношенията с Тайван” от 1979 г. В това противостояние е въввлечена донякъде и Япония чрез поддръжане на значителни икономически връзки с Тайван. Китай също се старее да развива икономическите отношения с острова, като в последните 10 години обвързаността между тях се е задълбочила безпрецедентно. Статуквото няма да се запази вечно, като промяната му със сила не е изключена опция.

Проблемът за корейската ядрена програма е въпрос, който Китай поддържа нерешен за да създаде балансиращо обстоятелство спрямо американската позиция в Тайван. Китайската подкрепа за режима в Пхенянь води до традиционно слабо прилагане на санкциите на ООН, а към китайската позиция се включва и Русия с твърде незадоволителни опити за натиск. САЩ и Япония желаят прекратяване на ядрената програма на Пхенянь, а Южна Корея желае и обединение на полуострова- опция, която не се харесва особено на Китай. Твърде различните интереси на тези сили са в основата на неуспеха на Шестстранните преговори, тъй като се допуснаха успешни ядрени опити и периодични тестове на балистични ракети и повишаване на напрежението. Ситуацията продължава да бъде сложна и възможността за решаването ѝ не изглежда вероятна в близко бъдеще.

Енергийната сигурност на страните от Източна Азия се оказва предизвикателство пред тях, като уязвимостта им в това отношение е огромна. Всички страни разчитат на енергийни доставки от външни източници през едни от най-оспорваните и натоварени морски територии. Япония е бедна на ресурси и всяко забавяне или прекъсване на доставки на петрол и газ ще доведат до огромни загуби, същото се отнася за Китай и Южна Корея. Консумацията на енергия ще се увеличава, а

всяка страна трескаво търси да осигури източници за себе си. В региона са започнати мащабни инфраструктурни проекти, свързващи Русия, Централна Азия, Иран с пазарите в Източна Азия. Надпреварата за ресурси ще представлява още едно усложняващо обстоятелство пред напрегнатата геополитическа обстановка, в която САЩ ще опитват да балансират националистическите страсти в региона.

3.2 Близкия изток

Америка е мащабно въввлечена в региона още от края на Студената война до днес. През изминалите около 13 години след 11-ти септември 2001 г. САЩ водят “войната с тероризма” основно в Близкия изток. Мисията на ISAF в Афганистан е пред приключване, но резултатите са все така непредвидими. Вероятността талибаните да си върнат контрол над Афганистан след американското изтегляне остава твърде възможна. Ставащото на територията на Пакистан е пряко свързано със събитията в западния му съсед, което пък илюстрира невъзможността на външни сили да наложат своята воля, независимо от естеството на опитите. Изключително важно е да не се допусне терористични организации да се домогнат до пакистанския ядрен арсенал, тъй като това може да донесе катастрофални последици за света.

Друг важен проблем, в който САЩ са въввлечени е въпросът за ядрената програма на Иран. От десетилетия насам Иран отказваше да сътрудничи на МААЕ, изграждаше секретни ядрени инсталации и нарушаваше предписанията на ООН и Договорът за неразпространение. През 2013 г. бе постигнат исторически пробив, когато Иран и още шест страни започнаха преговори по прекратяване на ядрената програма на Техеран и вдигането на санкциите над страната. Договореностите бяха посрещнати с известен скептицизъм, тъй като Иран запази правото си да обогатява уран, но окончателно споразумение по въпроса се очаква да бъде постигнато през 2014 г. Въпреки това, военните действия не са отминали като вероятност, тъй като преговорите могат да се провалят. Все пак Иран е придобил знание и опит, които не могат да му бъдат отнети и встъпването на нов, радикален режим в Техеран в бъдеще може да постави този проблем отново на дневен ред. Освен това, САЩ и Иран остават страни без официални отношения, а действията на Техеран в Ирак допълнително затрудняваха американските усилия там пред последните 10 години.

Събитията в Сирия се сливат с другите основни проблеми и превръщат региона от Средиземно море на изток до границата на Пакистан с Индия в огромна територия,

където САЩ са въввлечени директно или индиректно. Объркването на Америка спрямо Сирия бе ясно видимо, а Русия не пропусна възможността да улови момента, за да създаде впечатление на равностоен и незаобиколим фактор в света. Администрацията на Обама сама създаде това обстоятелство поради непремерената си риторика и заплахите за бомбардировки срещу режима на Асад ако бъдат използвани оръжия за масово поразяване. Това се случи, но САЩ бяха изправени пред опцията да бомбардират режима на Асад и така да рискуват радикални терористични организации да завземат властта в Сирия и да я превърнат в свой плацдарм. Така САЩ и Русия си направиха взаимна услуга- Америка успя да избегне въвличането си в нов конфликт в мюсюлманския свят, да поставят под контрол режима на Асад и да не допусне терористични организации да спечелят влияние в Сирия, а Русия успя да покаже себе си като мощна страна в навечерието на изграждането на Евразийския съюз, да запази военните си бази в Сирия и да остави на власт приятелския режим на Асад. Разбира се, неговото оставане на власт в дългосрочен план не е сигурно, но стратегията на Америка спрямо Близкия изток ще бъде основана на известно дистанциране, но не и отсъствие.

3.3 Европа и Русия

Традиционният съюз между САЩ и Западна Европа е известен факт. Особено през Студената война съгласието между двете страни на океана бе достигнало почти до синхрон. Днес обаче нещата стоят по различен начин- разединението на позициите между Европа и Америка е все по ясно видимо, а Вашингтон е принуден да търси диалог с объркана и мудна Европа. ЕС не крие амбициите си за самостоятелна световна роля, но в същото време разчита на американските усилия за поддържане на НАТО и гарантиране на мира в Европа. ЕС не пропуска да отбележи своя концепция за света, но от друга страна е твърде пасивен в международните отношения. Кризата на ЕС всъщност рефлектира сериозно върху отношенията с Америка и дори ги руши. Новите членове на ЕС от Източна Европа са малки страни, доскоро попадащи в съветската сфера на влияние. Техните интереси са различни от тези на големите им партньори от ЕС и така са принудени да търсят двустранен подход спрямо САЩ, за да развият отношенията си с тях. Това създава разделение в Европа, а кризата на еврото и появата на различни центробежни сили в ЕС усложняват допълнително въпроса за европейското обединение. Америка се нуждае от единен ЕС, осъзнал, че без сътрудничество със САЩ терминът “Запад” би имал съвсем друго значение. ЕС без

ясна концепция и свои сили за сигурност, но мечтаещ за роля на полюс в международните отношения ще продължи да бъде неблагоприятен фактор за съживяване на Запада.

3.3.1 Противоречия в отношенията САЩ-Русия с последици за Европа

От това се възползва Русия, която не пропуска да експлоатира енергийната зависимост на европейците за своя изгода. Именно енергийната зависимост на останалите придава на Русия влияние, далеч надхвърлящо нейните реални възможности. Отношенията между САЩ и Русия, съперници от Студената война, бележеха низходяща тенденция в последните години поради множество събития-войната в Грузия, войната в Косово, въпросът за ПРО в Европа, шпионски скандали и др. Днес, основен проблем между двете е Украйна- Русия нарушава Будапещкия меморандум от 1994 г., в който се задължава да гарантира териториалната цялост на Украйна и нейната политическа независимост. Силовият подход, който Русия използва, за да откъсне Кримския полуостров е критикуван от САЩ, Европа и по-голямата част от света, а Китай остава дистанциран от руската позиция. Последиците за Русия от украинската криза вече са сериозни в икономическо измерение, но в дългосрочен план страната рискува да изпадне в международна изолация и да претърпи допълнителни геополитически загуби. Характерът на международната система през 21-ви век прави военните действия не толкова ефективни, колкото са били в миналото, но вероятността САЩ и Русия да останат в конфронтация е значителна.

4. Обобщение

Обобщението прави изводи за американската позиция в света и нейното лидерско място в йерархията на системата:

- САЩ продължава да бъде поддръжник на глобалния либерален ред
- Икономическата обвързаност продължава да бъде спирачка пред мащабни конфликти
- Икономиката и армията са в основата на американското лидерство
- Силовата хегемония е непродуктивен подход, но лидерството е необходимо и широко приемано обстоятелство

ГЛАВА ТРИ- Последници за българската външна политика и стратегия

1. Мястото на Република България в “американския свят”

“Американския ред”, поддържан от Вашингтон от 1945 г. и получил глобално изражение от 1989 г. насам притежава три основни характеристики- наличие на отворена световна икономика, разпространение на демокрацията по света и липса на пряк конфликт между големите сили. За малки страни като България, този нов световен ред означаваше нужда от преориентация, защото малките страни са принудени да гравитират около големите сили, за да имат по-добри шансове за оцеляване. След рухването на СССР, страните от Източна Европа едновременно избраха интегриране в ЕС и членство в НАТО като единствена алтернатива пред себе си. България е малка страна, която не притежава сила, достатъчна за самостоятелно отстояване на националните интереси. Този тип държави стоят зад устойчиви принципи и е в техен интерес да сътрудничат с по-големи сили, споделящи същите принципи, но в същото време притежаващи достатъчно твърда сила за тяхната защита. Случаят с единствената суперсила и България е точно такъв, защото българската външна политика се обявява за защита на демокрацията, развиване на добросъседски отношения, разрешаване на спорове посредством международното право и други. Макар членството в ЕС и НАТО да представлява цивилизационен избор, България не успява да се интегрира пълноценно в установения “американски ред”, особено в икономически аспект. Корупцията, пропуски във вътрешното държавно устройство и често некомпетентност пречат на страната да спечели повече от глобализирания свят. България също така е изложена на негативните явления в международната система- тероризъм, енергийна зависимост, глобалното затопляне и други. Тези проблеми не зачитат държавни граници и ефектите им са реални, независимо от принадлежността към един или друг съюз. В крайна сметка България е избрала своето място и се нуждае от последователна и целенасочена политика, за да се превърне в интегрална част от Запада.

2. Българската стратегия и тактика през 21-ви век

Повечето членуващи страни в ЕС и НАТО са държави с мащаб, съпоставим с българския, а някои от тях дори споделят сходна историческа съдба. В тези

интеграционни общности малките страни придобиват възможността заедно да влияят на общите решения и така да получат висока чуваемост на своята позиция над реалните им възможности. Освен с многостранната дипломация, България продължава да бъде част от задгранични военни мисии като тази в Афганистан, Босна и Херцеговина и още няколко мисии на Балканите. България, също така, се включи и в изключително спорната инвазия на Ирак от 2003 г., като това участие бе представено от българските управляващи като обвързващо обстоятелство пред членството ни в НАТО. В последствие, на двустранна основа бяха изградени съвместни военни съоръжения между България и САЩ в четири локации на наша територия. България се обяви за изграждане на ПРО в Европа, която ще обхване българската територия, въпреки че няма да бъдат разполагани елементи в страната. Така сближаването с Америка се превърна в един от основните акценти на външната политика на България, а интеграцията в ЕС дава допълнителни лостове за защита на националния интерес в страни като Сърбия и особено Македония, стремящи се към членство в ЕС. Т.е., принадлежността на България към ЕС и НАТО е основният контекст на външната ѝ политика, а икономическите връзки с останалите големи сили са твърде ограничени, без да съществува пречка за тяхното развитие. Въпреки тази цивилизационна принадлежност, българският национален интерес трябва да бъде водещ за България, а интересите на ЕС и НАТО да бъдат част от този интерес, но не и да го заместят. Интегрирането на устойчиви принципи при подхода на българската външна политика е шансът на България чрез своята “мека сила” да спечели на своя страна усилията и на други страни, споделящи сходни възгледи.

3. Обобщение

Обобщението извежда необходимостта България да има последователна и традиционалистка външна политика, за да превърне себе си устойчива част от ЕС и НАТО в нестабилния Балкански полуостров. Освен това:

- България може да се възползва по-пълноценно от възможностите на “американския свят”, особено в международната търговия
- България трябва да концентрира повече усилия за постигане на енергийна независимост
- Да разширява сътрудничеството със своите съседи

- Да извърши вътрешни реформи, отлагани от десетилетия, които да дадат по-добра основа на външната ѝ политика

Заклучение

В заключението на дисертацията се правят основни изводи на поставените въпроси и получените от тях отговори, съотнесени към тезата. Този труд съдържа потенциал за бъдещо доразработване поради актуалността на разглежданата проблематика и бързите промени, настъпващи в света. Към дисертацията е приложена Декларация за оригиналност.

III. Публикации по проблематиката на труда

1. *“Значението на Източна Азия за прехода на международната система”*, сп. “Международна политика”, ЮЗУ “Неофит Рилски”, Благоевград, год. IX, бр. 1-2, 2013 г., стр. 47-60
2. *“САЩ- самотна сила и лидерство при тенденция към многополюсен свят”*, част от монографията *„Центрове на сила в международните отношения, тяхното взаимодействие и проблемът за поляритета през XXI век: последици върху политиката на сигурност и отбрана на ЕС и Р България“*, Университетско издателство, София 2014 г., стр. 78-108